
SAPRAMIŠKA: SLIKANICA, SLUŠNA IGRA IN GLEDALIŠKA UPORIZORITEV

Sapramiška, ena najbolj priljubljenih živalskih pravljic Svetlane Makarovič, prvič objavljena leta 1976, je doživela številne ponatise in bila vključena v vse obsežnejše izbore avtoričinih pravljic. *Sapramiška* je izšla v štirih različnih slikaniških izdajah z ilustracijami štirih avtorjev, leta 1986 je prvič izšla kot slušna igra, istega leta jo je na oder postavilo Lutkovno gledališče Ljubljana, kjer je neprekinjeno uprizarjana vse do danes, leta 1978 je doživela prvo dramsko upodobitev v SNG Nova Gorica ter drugo leta 2000 v Prešernovem gledališču Kranj. Prispevek analizira upodobitve *Sapramiške* v različnih medijih, pri čemer opazuje interakcijo različnih komunikacijskih sredstev, to je razmerje med verbalnim, vizualnim in avditivnim, hkrati pa prikazuje literarno življenje *Sapramiške* skozi čas petintridesetih let.

Ključne besede: Svetlana Makarovič, *Sapramiška*, slikanica, slušna igra, gledališka uprizoritev

Uvod

V pravljичnem svetu Svetlane Makarovič kot glavne literarne osebe najpogosteje nastopajo živali, med katerimi je še posebej priljubljena miška. Ta nastopa v pravljicah *Se me kaj bojite*, *Miška nese v mlin*, *Miška spi*, *Miška si skuje srečo*, *Pekarna Mišmaš* idr., miš Sapra (ki je dobila ime, ko je mački ušla kletvica *sapramiš nazaj*) pa je postala ena najbolj prepoznavnih literarnih junakinj Svetlane Makarovič. Kot glavna oseba nastopa v pravljici *Sapramiška* in v novejši *Sapramišji sreči*, katere jedro predstavlja zgodba *Miška si skuje srečo*, kot stranska oseba pa tudi v pravljicah *Korenčkov palček*, kjer je najboljša prijateljica glavne osebe, ter *Šuško in gozdni dan*, kjer jo deček sreča v sanjah, miška pa ga napoti h gozdnim dogodivščinam in mu tako pomaga napisati šolski spis.

Sapramiška je doživela številne ponatise in bila vključena v vse obsežnejše izbore avtoričinih pravljič, kot so *Glavni petelinček*, v katerem je bila objavljena prvič (ilustr. Marija Lucija Stupica; Mladinska knjiga, 1976), *Pravljičice iz mačje preje* (ilustr. Matjaž Schmidt; založba Borec, 1980), *Mačja preja* (ilustr. Svetlana Makarovič; založba Mladika, 1992) in antologija *Svetlanine pravljičice* (ilustr. Alenka Sottler; Miš, 2008), v kateri je objavljenih šestdeset pravljič po avtoričinem izboru v dvojezični izdaji. *Sapramiška* je izšla v štirih različnih slikaniških izdajah z ilustracijami štirih avtorjev, kot slušna igra je izšla na avdiokaseti in v dveh različicah na zgoščenki, bila je uprizorjena kot lutkovna in dvakrat kot dramska predstava. V prispevku analiziram upodobitve *Sapramiške* v različnih medijih, pri čemer opazujem interakcijo različnih komunikacijskih sredstev: to je razmerje med verbalnim, vizualnim in avditivnim ter kako se zgodba realizira vsakič znova z izraznimi sredstvi, lastnimi določenemu mediju. Literarno življenje *Sapramiške* je izjemno bogato, saj že petintrideset let nagovarja bralce in gledalce različnih starosti, zato bom v prispevku skušala izpostaviti nekaj razlogov za uspeh in naredila pregled njenih dosedanjih upodobitev ter navedla nekaj najbolj opaznih ugotovitev. S tem bom začrtala metodološki model, ki lahko služi kot izhodišče za nadaljnje raziskave pričujočega besedila ali nove analize še drugih pravljič iz opusa Svetlane Makarovič.

Slikanica

Sapramiška je izšla v štirih različnih slikaniških izdajah z ilustracijami štirih avtorjev ter v več ponatisih. Prvič je *Sapramiško* v slikaniški izdaji ilustrirala Marija Lucija Stupica (Mladinska knjiga, 1976), drugo izdajo je ilustrirala Svetlana Makarovič sama (Vesper, Dokumentarna, 1986), tretjo Gorazd Vahen (Mladinska knjiga, 1998, 1999, 2003, 2007, 2010) in četrto, zadnjo, Daša Simčič (Miš, 2007). Ker je od prve do zadnje izdaje minilo dobrih 30 let, bom v nadaljevanju ugotavljala, kako se je zgodba skozi čas preoblikovala in kako je miš *Sapra* zaživela skozi različne ilustracije.

Zgodba *Sapramiške* se prične takole: »Na robu travnika stoji star skedenj. Sredi skednja je luknja. In ker je to mišja luknja, živi v njej miška. Rjava. Z dolgimi brčicami. Z rožnatimi nožicami in okroglimi očmi. Čedna miška srednje starosti.« Razlika med posameznimi slikanicami se pokaže v tem, da je v prvi izdaji miška rjava, v tretji in četrto pa siva. Druga izdaja z ilustracijami Svetlane Makarovič ima nekoliko drugačen začetek: »Sredi travnika, polnega cvetočih spominčic, stoji majhna kočica. Mišja hišica je to, zato prebiva v njej ljubka miška – *Sapramiška*.« V tej izdaji barva mišje dlake ni eksplicitno navedena, je pa miška na ilustracijah črna, prav črna barva je eksplicitno zapisana v besedilu ob prvi objavi *Sapramiške* v zbirki *Glavni petelinček* iz leta 1976 in tudi v antologijski izdaji iz leta 2008. Če variante besedila analiziramo naprej, opazimo očitnejše razlike zlasti med prvo, tretjo in četrto samostojno slikanico ter na drugi strani njeno drugo izdajo. Naj navedem nekaj primerov. V prvi, tretji in četrto izdaji *Sapramiška* dobi lešnike

prejšnji dan od sestrične; v zgodbi nastopa debel siv zajec z debelimi sivimi očmi; veverica stoji ob vznožju bora; žabica vrže lešnik proti hrastu in lešnik odleti kdo ve kam; čarobni/čarovni lešniki zorijo od polnoči do ene ..., medtem ko v drugi izdaji Sapramiška dobi lešnike sinoči od tete Grizelde; zajec ne nastopa, Sapro pa je strah, da pride medved; veverica stoji pod stoletno smreko; žabica je lešnik vrgla ob drevo in izgubil se je v visoki travi; čarobni lešniki pa zorijo samo nekaj minut. Še posebej zanimiv je prizor, ko je Sapro čisto obupana in celo pomisli na samomor, ta njena misel je v slikanicah različno izražena: »Obupana sem, veš, najrajši bi naredila samomor in umrla« (prva izdaja); »ubila se bom, nehala se bom, vrgla se bom pod tace prvi mački, ki jo srečam ...« (druga izdaja) in »Obupana sem, veš, najrajši bi se kar zmanjkala in umrla« (tretja in četrta izdaja).¹

Primerjava štirih besedil pokaže, da so med njimi razlike predvsem na ravni opisov, humorni dialogi med živalmi ostajajo praktično nespremenjeni, glede števila nastopajočih oseb pa je razlika le v drugi izdaji, v kateri ne nastopa zajec. V vseh primerih gre zgolj za variacije, ki na celotno semantično podobo zgodbe nimajo večjega vpliva. Po številu variacij najbolj izstopa slikanica, ki jo je ilustrirala avtorica sama. Ta verzija se prične s pesmijo, ki je po funkciji nekakšen predgovor oziroma uvod v zgodbo. Že na prvi pogled je drugačna tudi zadnja slikanica z ilustracijami Daše Simčič, gre za najbolj integralno verzijo, saj v besedilo zgodbe vključuje tudi pesmi oziroma besedila songov, ki so nastala za gledališko predstavo.

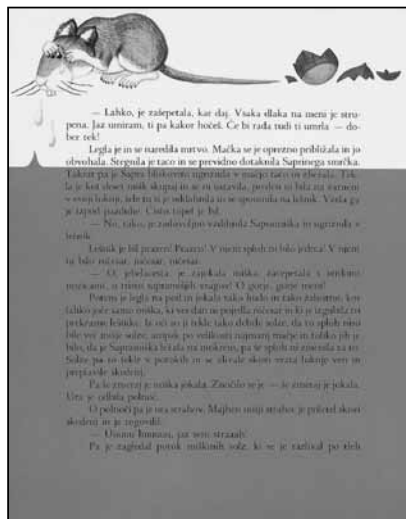
Če slikanice primerjamo glede na tipologijo Marjane Kobe (1987: 27–50), potem lahko zapišemo, da so vse štiri izvorne slovenske slikanice, glede na zahtevnostno stopnjo so to slikanice s tankimi listi, glede na ustvarjalni postopek druga izdaja z ilustracijami Svetlane Makarovič predstavlja primer avtorske slikanice, pri ostalih treh pa sta avtor in ilustrator postala stalen ustvarjalni tim. Svetlana Makarovič je namreč ves čas sodelovala s priznanimi slovenskimi ilustratorji, kot so Marija Lucija Stupica, Jelka Reichman, Kostja Gatnik in Matjaž Schmidt idr. »V zadnjih letih dobivajo najbolj znane pravljice novo likovno podobo, za kar je poskrbela nova generacija mladih slovenskih ilustratorjev (Gorazd Vahen, Tomaž Lavrič), ki se je po lastnih besedah osebno in umetniško formirala prav ob pravljicah Svetlane Makarovič« (Ilc 1997: 133), zapisano velja tudi za najnovejše izdaje pri založbi Miš in ilustratorje, kot so Daša Simčič, Nina Meglič in Andreja Peklar. Glede na razporeditev besedila in ilustracij je druga izdaja z ilustracijami Svetlane Makarovič primer klasične slikanice, v kateri se besedilo in ilustracija enakomerno izmenjujeta v enakovrednem prostorskem sorazmerju, vsaka ilustracija pa je samostojna slika. Prva izdaja kombinira princip klasične slikanice z ilustracijami čez besedilo, vendar ga ne deli na manjše enote, medtem ko pri novejših dveh izdajah ilustracija sega čez rob, saj se razširi čez obe strani knjige, se razleze med besedilo in ga tako razdeli na manjše smiselne odlomke.

¹ Predstavitev vseh živali iz pravljичnega opusa Svetlane Makarovič najdemo v prispevku Dragice Haramije v knjigi *Sedem pisav* (2009), kjer je na 30. in 31. strani prikazana Sapramiška, avtorica pa opozori tudi na nekatere razlike v slikanicah.

Maria Nikolajeva (2003: 5–25) opazuje interakcijo besede in slike, saj slikanico definira kot tisti medij, za katerega je značilna kombinacija dveh ravni komunikacije, to je verbalne in vizualne, zato v nadaljevanju pogledimo, kako so Sapramiško upodobili vsi štirje ilustratorji, pri čemer nas ne zanima analiza slikarske tehnike, ta sodi na področje likovne teorije, temveč navajam nekaj primerov interakcije slike z besedo, kar Nikolajeva sicer analizira na ravni prizorišča, karakterizacije, perspektive, časa in gibanja ter modalnosti. Če začnemo z glavno literarno osebo, to je Sapramiško, opazimo, da vsi ilustratorji sledijo kratkemu opisu Sapramiške z začetka besedila, zato v skladu z opisom miško narišejo rjavo, sivo ali črno. Upodobljena je kot prava poljska miš, v njeni mimiki in gestah, zlasti položaju prednjih tačk, pa je opaziti človeško oziroma otroško držo. Največjo spremembo uvede Daša Simčič, ki miško obleče v dolgo belo srajčko in modro obleko s pikami, tako prej spolno nevtralna miška postane bela gospodična, s tem pa tudi manj realistična in manj naravna. Oblačila, včasih zgolj nakazana (rutka, ogrinjalo, zdravniška čepica ...), dobijo tudi druge nastopajoče živali v tej slikanici. Vsi ilustratorji dajejo velik poudarek spreminjanju izraza miškinega obraza, s katerim izraža obup, gorje, misel na samomor, strah, jezo, razočaranje ..., na koncu pa srečo najsrečnejše miške na svetu. Ker je v besedilu zelo veliko čustev, ilustratorji najpogosteje uporabljajo pogled od blizu, redkeje iz srednje razdalje ali panoramski pogled. Duhovito uporabi pogled iz razdalje Gorazd Vahen v prizoru, ko Sapro in Regica celo uro iščeta lešnik v gozdni podrasti, znotraj katere sta videti zelo majhni in izgubljeni, lešnika ne najdeta, kot pove že samo besedilo, medtem ko ga bralci na sliki vidimo. Takšna ilustracija otroka vabi k podrobnemu opazovanju in aktivaciji, saj deluje kot uganka oziroma skrivalnica. Gibanje in minevanje časa sta v večji meri zaznavna v ilustracijah Gorazda Vahna in Daše Simčič, saj je njunih ilustracij bistveno več, so manjše, ne le eno- ali dvostranske, kar jima omogoča upodobiti Sapro in Regico v različnih položajih, kar daje občutek gibanja, ponavljanja, trajanja, medtem ko so ilustracije Marije Lucije Stupice in Svetlane Makarovič eno- oziroma dvostranske in tako učinkujejo kot zamrznjeni trenutki.

Za primer si oglejmo odlomek besedila, za katerega so vsi štirje ilustratorji našli zelo izvirne in samosvoje upodobitvene rešitve, kar kaže priloženo slikovno gradivo, in sicer trenutek, ko miška spozna, da je zadnji lešnik prazen. V prvi, tretji in četrti izdaji beremo: »Iz oči so ji tekle tako debele solze, da to sploh niso bile več mišje solze, ampak po velikosti najmanj mačje solze in toliko jih je bilo, da je Sapramiška ležala na mokrem, pa se sploh ni zmenila za to. Solze pa so tekle v potokih in se zlivale skozi vrata luknje ven in preplavile skedenj« in v drugi izdaji »Jokala je, dokler ni sonce zašlo, in še je jokala, dokler se ni spustila noč, in še je jokala, dokler ni posijal mesec ... Ves travnik je bil že prepojen z njenimi solzami, pa je še kar jokala in jokala.« Marija Lucija Stupica je zasnovala dvostransko ilustracijo, ki jo v celoti oblikujejo mišje solze, saj je jokajočo miško narisala na vrh leve strani, obe strani do dveh tretjin pa čez besedilo pobarvala z modro barvo, v katero še kar naprej kapljajo nove mišje solze. Svetlana Makarovič je Sapro postavila ven, na travnik, po katerem teče potok, nastal iz mišjih solz.

Gorazd Vahen je narisal miško znotraj skednja, večji del ilustracije pa s sivo barvo in modrikastimi lisami ponazarja mokroto, ki je posledica solza. Daša Simčič je upodobila Sapro v sedečem položaju, in sicer sedi sredi luže lastnih solza.

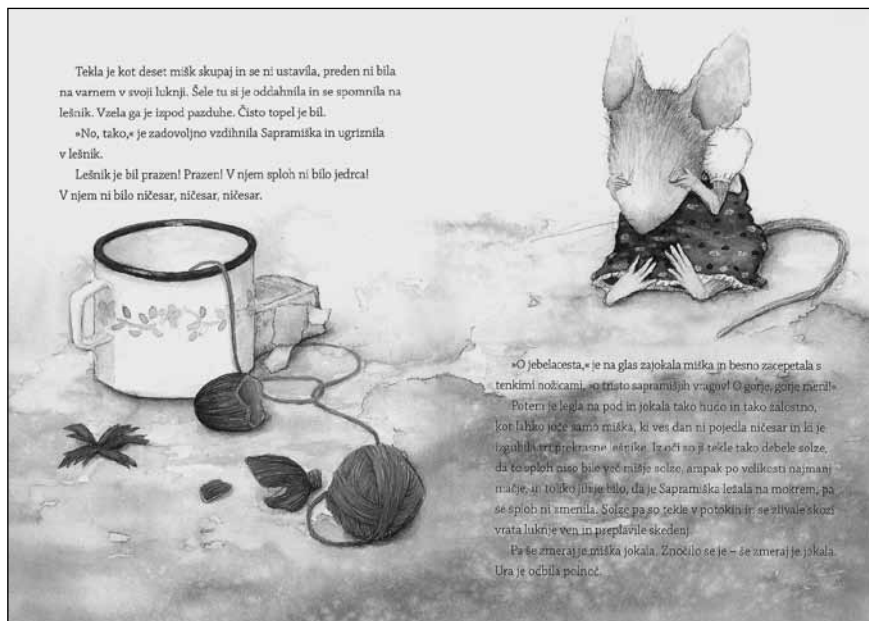
Vir: Makarovič, Svetlana, 1976:
Sapramiška. Ilustr. Marija Lucija Stupica.
Ljubljana: MK.

Vir: Makarovič, Svetlana, 1986:
Sapramiška. Ilustr. Svetlana Makarovič.
Brezovica: Dokumentarna.

Vir: Makarovič, Svetlana, 1999:
Sapramiška. Ilustr. Gorazd Vahen.
Ljubljana: MK.

Vir: Makarovič, Svetlana, 2007: *Sapraniška*. Ilustr. Daša Simčič. Ljubljana: Miš.

Rešitev Saprinih težav pomeni prihod mišjega strahca, ki tako predstavlja vdor magičnega in skrivnostnega. Marija Lucija Stupica prizoru nameni dvostransko ilustracijo, upodobi ga na črnem nočnem nebu z belo barvo in svečko v roki sredi zelenih, modrih in ciklarnih listov. Svetlana Makarovič strahca upodobi na dveh enostranskih ilustracijah, je bele, nekoliko prosojne barve, ima mišjo glavo, krila spominjajo na netopirja, s sprednjih tačk pa na zemljo pošilja magične žarke. Največ prostora strahcu nameni Gorazd Vahen. Njegove ilustracije so skozi celotno slikanico v pretežno naravnih odtenkih rjave in zelene barve, medtem ko prihod strahca zaznamuje temno modra barva. Najprej ga vidimo kot duha, ki leti in Sapro odvede do čarovnih lešnikov, naslednji prizor, ko Sapra zagleda leskov grm, pa je edini dvostranski brez besedila in ima med vsemi ilustracijami največjo magično sugestivnost in čarobnost, k čemur pripomore raba modre barve in lesketajočih se pikic, ki simbolizirajo lešnike. Manj izrazit je prihod strahca pri Daši Simčič, saj strahec bolj spominja na mišjo vilo, enkrat se pojavi na oknu, drugič pa ga vidimo na modrikastem nebu, ko Sapri kaže pot.

Našteti primeri tako nakazujejo različne vizualne interpretacije besedila, s katerim je vsak od ilustratorjev vzpostavil ustvarjalni dialog, tako vse štiri slikanice učinkujejo kot likovno-tekstovni monolit, v katerem sta slika in beseda neločljivo povezani in izražata skupno estetsko sporočilo, če uporabimo definicijo slikanice Marjane Kobe (1987: 33).

Ker je *Sapraniška* ena najbolj priljubljenih pravljic Svetlane Makarovič, bomo v nadaljevanju skušali ugotoviti, kje leži ključ do njenega uspeha, v ta namen

bom analizirala prevladujoče motive, jezik, zgradbo besedila in dodala nekaj interpretativnih poudarkov.

V izhodišču zgodbe o Sapramiški leži temeljni paradoks oziroma stiska: Sapramiška ima namreč tri lešnike, a jih ne more pojesti, ker se ji je nalomil zob. Sledi iskanje rešitve: miška spozna, da lešnikov ne more pregrizniti sama, zato potrebuje pomoč. Prvi na poti njene rešitve je zajec, ki pa ji noče pomagati in je do njenih težav videti zelo ravnodušen in nezainteresiran. Druga je veverica, ki Sapri naredi uslugo, pregrizne lešnik, a ga tudi poje, Sapra pa ne more verjeti, da so živali tako nesramne in pokvarjene. Tretja je žaba, ta je prijazna, Sapro posluša in jo skuša potolažiti, še posebej ko Sapra na robu največjega obupa pomisli celo na samomor. Regica njenih težav ne podcenjuje, razume, da je v njenih očeh stvar nadvse resna in nerešljiva. Čeprav naslednji lešnik pristane neznanu kje, Sapra spozna, da v nesreči ni sama, da ima prijatelje in da obstaja rešitev. Regica predlaga, da obiščeta zobozdravnika Detla. Sapro je sicer na smrt strah, a ko zaškrtla z zobmi in se ji zob dokončno odlomi, je obisk doktorja Detla nujen. Detel ji zob prilepi nazaj, s tem pa Saprinih težav še ni konec, na poti domov jo skuša požreti mačka, a se ji od vsega hudega pretresena Sapra zlaže, da je zastrupljena, in uspešno pobegne. Ko se končno vrne domov in polna pričakovanja ugrizne v zadnji lešnik, je ta prazen, Sapri ne preostane nič drugega kot solze nad lastno nesrečno usodo. Na skrajni točki obupa, ko ura odbije polnoč, pride majhen mišji strahec. Ob pogledu na žalostno miško neha strašiti in jo odvede do jase, kjer je leskov grm s čarovnimi lešniki, ki zorijo od polnoči do ene. Navdušena Sapra se s polnim naročjem lešnikov vrne domov, se do sitega naje in zjutraj spozna, da je naj srečnejša miška na svetu. Z uvedbo strahca zgodba iz pravljичne realnosti prehaja v čarobno, magično, in z nadzemske pomočjo se stvari na koncu srečno iztečejo, kar je značilnost pravljic. Vendar pa si kot odrasli bralci, kljub temu da avtorica v svojih izjavah pogosto zanika prisotnost nadzemskega/transcendentnega v svojih literarnih delih, zaključka *Sapramiške* ne znamo razložiti brez prisotnosti neke metafizične instance, tokrat v podobi mišjega strahca, kajti brez njegove pomoči nas na koncu skupaj s Sapro čaka zgolj prazen lešnik ali – nič.

Struktura zgodbe je torej ciklična in oblikovana kot potovanje: nesreča povzroči odhod od doma, sledijo številne dogodivščine in nova spoznanja ter vrnitev domov. Svetlana Makarovič tako v razgibano zgodbo, polno napetih dogodivščin glavne junakinje, na nevsiljiv način vkomponira številna bivanjska spoznanja (npr. Sapra na svoji poti spozna, da je svet pokvarjen in poln gorja; da v nesreči ni sama; da je najbolj pogumen tisti, ki ga je najbolj strah, pa strah premaga; da je od žalosti do veselja samo korak ...), ki ne delujejo didaktično ali moralizirajoče, saj so kar najtesneje povezana s samim dogajanjem. Sapra je prikazana kot majhna miška, ki je žalostna, razočarana, obupana, nesrečna, prestrašena, tako kot so večkrat žalostni in prestrašeni tudi otroci, a hkrati zna biti tudi pogumna in neustrašna. Ena od velikih odlik Sapramiške je zato prav njena zmožnost izražanja cele palete čustev, ki si sledijo od veselja preko žalosti in obupa do največje sreče ob koncu zgodbe. Prav tako Svetlana Makarovič svojim literarnim osebam pusti, da delajo

napake in se same priklopljejo do rešitve in novih spoznanj po poti preizkušenj in dozorevanja, ali kot zapiše o literarnih osebah Svetlane Makarovič Milena Blažič:

Z apriornim neupoštevanjem pravil odraslih dobijo pravice do lastnih napak in s tem pridejo do lastnih izkušenj in spoznanj. V tradicionalni književnosti odrasli želijo, da se otroci učijo na njihovih izkušnjah, v subverzivni mladinski književnosti pa imajo otroci pravico do lastnih izkušenj, tudi grenkih, in spoznanj, ki temeljijo na njih. (2009: 31–32.)

Zgodba *Sapramiške* poteka s pomočjo duhovitih dialogov (prav antologijski je prizor z veverico) in številnih jezikovnih domislic, naj bo to na ravni nenavadnih, izvernih poimenovanj oseb (npr. Sapramiš, DD-ZZ: doktor Detel, zobni zdravnik), izmišljanja novih besed in besednih zvez (npr. *grozanska nesreča*, *čarovni lešniki*, *misel imam*), pogovornih izrazov (*solit se pojdi*, *ježešna*, *jebelacesta*, *tristo sapramišjih vragov*), onomatopejskih izrazov (*reglregl*, *jaz-smrk*, *lačna-smrk*, *leš-smrk-lešnike*, *jaz sem straaah*) ali domiselno oblikovanega Saprinega govora z odlomljenim zobom (»Moj vob! Vdaj fem ga pa popolnoma vgubila! Moj vob, moj dragoteni vob!«). Tako za *Sapramiško* kot celoten pravljjični opus Svetlane Makarovič velja, da avtorica »mojstrsko obvladuje oblikovanje zgodb in jezikovno izražanje, še posebej v dialogih. Dogajanje je dinamično in igrivo, psihološki profili pravljjičnih junakov so subtilno izdelani, vsi zapleti v pravljicah se praviloma razrešijo srečno in pomirljivo. Njene pravljice preveva očarljiva toplina, iz njih veje ljubezen do vsega živega, iskrenega in poštenega« (Jamnik, Lavrenčič 2008: 384). Zato ni presenetljivo, da je *Sapramiška* zaživela tudi v drugih upodobitvah: kot gledališka in slušna igra.

Gledališka uprizoritev

Svetlana Makarovič je zgodbo o Sapramiški dramtizirala oziroma priredila za oder, pri čemer je večina besedila dialoško oblikovanega, opazna je redukcija števila oseb, glavna novost pa so na novo napisani in uglasbeni songi, tako da je gledališka različica nekakšna glasbena pravljica, za katero je Svetlana Makarovič prispevala besedila in glasbo. Besedila songov so podobna slikaniškemu, saj niso le dodatek, ampak podajajo zgodbo, čustva in karakterizacijo oseb, izražajo atmosfero, v glasbenem smislu pa segajo od bolj veselih, poskočnih melodij (npr. *Tri spominčice*, *Moji beli zobki*) do počasnih, baladnih (npr. *Nesramna veverica*, *Preveč je sreče*, *Zvezde so nebo prepredle*), prav te so v glasbenem izrazu blizu šansonom Svetlane Makarovič. *Sapramiška* je prvič zaživela na odru leta 1978 v SNG Nova Gorica kot dramska predstava, nato je bila leta 1986 uprizorjena kot lutkovna predstava in leta 2000 v novi verziji kot dramska predstava v Prešernovem gledališču Kranj.²

² Za potrebe pričujoče raziskave sem analizirala obe besedilni predlogi (za lutkovno in gledališko predstavo), si ponovno ogledala predstavo v Lutkovnem gledališču in videoposnetek dramske predstave Prešernovega gledališča. Za pomoč pri zbiranju arhivskega gradiva se zahvaljujem Lidiji Franjič iz Lutkovnega gledališča Ljubljana, Ani Kržišnik iz SNG Nova Gorica, Gaji Kryštufek iz Prešernovega gledališča Kranj in Tei Rogelj iz Slovenskega gledališkega muzeja.

Najbolj znana gledališka uprizoritev je tista, ki je doživela premiero 17. 10. 1986 v Lutkovnem gledališču Ljubljana (režija Nace Simončič) in je neprekinjeno na sporedu do danes, marsikatera ponovitev je še vedno razprodana. Življenje *Sapramiške* v Lutkovnem gledališču torej traja že skoraj 25 let, v tem času pa si je izoblikovala kulturni status, saj je leta 1998 ekipa *Sapramiške* prejela plaketo mesta Ljubljana, *Sapramiška* je 21. maja 2005 praznovala 1000. ponovitev; jubilejna uprizoritev je potekala na Pogačarjevem trgu v Ljubljani, na prostem, brezplačno za vse obiskovalce (Smasek 2005: 14), v soboto, 23. 10. 2010, pa je doživela 1500. ponovitev; gre za osupljiv podatek, ki je bil tudi zunanja spodbuda za nastanek pričujočega prispevka. Kot lahko beremo v gledališkem listu, je v tem času *Sapramiška* gostovala v Braziliji, Mehiki, Venezueli, Južni Koreji, Belorusiji, Pakistanu, na Japonskem in Kitajskem, na Islandiji, na Portugalskem, v Nemčiji, Avstriji, Italiji, na Hrvaškem ... Kar se mi zdi še posebej fascinantno, pa je dvojje: (1) da predstava ostaja nespremenjena od leta 1986, in to v dnevno spreminjajočem se svetu (le del zasedbe se je zamenjal), in (2) da danes, ko živimo v družbi spektakla, številnih dražljajev in neprestane šokantnosti, uspe *Sapramiški* doseči učinke pri publikli s svojo minimalistično podobo in komorno zasedbo, a z veliko toplino, prijaznosti in seveda s svojo prepričljivo in subtilno zgodbo, univerzalnimi in nadčasovnimi spoznanji, jezikovnimi poigravanji, songi in predano lutkovno ekipo. Prav lutkovna predstava *Sapramiška* je dokaz, da današnji otroci ne postanejo pozorni samo ob številnih dražljajih in računalniški animaciji, ampak jih pritegnejo tudi bistveno manj spektakularne reči, ki pa so tekstovno in izvedbeno prepričljive.

Sapramiška, Lutkovno gledališče Ljubljana

V lutkovni predstavi nastopajo Sapramiška, veverica, Regica, doktor Detel in mišji strahec: so marionetne lutke, ki jih vodijo animatorji ob predvajanju vnaprej posnetega govorenega besedila in glasbe, kot igralska vloga, torej živa oseba, pa nastopa teta Grizelda (ta je omenjena že v avtorski slikanici Svetlane Makarovič), ki povezuje tonski posnetek z odrskim dogodkom in ima v predstavi več funkcij: (1) je pripovedovalka, ki pojasni, kdo je Sapramiška, kako je dobila ime, kako ji je dala lešnike za rojstni dan ipd.; (2) vzpostavlja stik s publiko, saj gledališče konstituira prav zavedanje, da gre za živ stik med odrom in avditorijem, tako na začetku nagovori publiko: »Ojej, da sem se morala takole zmotiti – saj sploh niste miške, čeprav ste jim podobni – tole bo prav gotovo nekakšno gledališče in vi ste gotovo nekakšni človeški mladiči, seveda, ampak prav neverjetno ste podobni miškam«, v nadaljevanju otroke spodbuja, naj skupaj zapojejo pesmico *Moji beli zobki* in strašijo strahca z vzkliki *Buuuuu* ipd.; (3) teta Grizelda je vez med animiranimi lutkami in posnetim zvočnim gradivom, pri čemer komentira dogajanje, se pogovarja z žabico, tolaži Sapramiško in tudi posega v dogajanje (premika predmete, prilepi lešnike, odlomi zob, skratka naredi vse tisto, česar marionetna lutka ne zmore). Kot zanimivost naj zapišem, da je Svetlana Makarovič interpretatorka vlog Sapramiške in Regice na tonskem posnetku, na nekaterih predstavah doma in na gostovanjih pa je odigrala tudi vlogo tete Grizelde. Predstava se odvija na majhnem odru s preprosto sceno (ozadje se premika na vrtljivem kolutu hkrati z miškinim potovanjem) in rekviziti (koča, trije lešniki, spominčice, čarobni leskov gm), gre torej za izrazito komorno postavitev.

Sapramiška je kot dramska predstava prvič zaživela na odru SNG Nova Gorica 19. 12. 1978 v režiji Emila Aberška, ki je kot središčni koncept izpostavil princip otroške igre. Predstava je bila na sporedu eno sezono in je doživela 47 ponovitev. Ohranjeni so besedilo predstave, nekaj fotografij, plakat in gledališki list s podatki o ustvarjalcih. Na spletni strani gledališča SNG Nova Gorica najdemo odlomek iz članka Majde Knap (1979), ki nam uprizoritev približa v izvedbenem in recepcijskem vidiku:

Avtorica je svojo junakinjo, ki je mladim že dolgoletna prijateljica iz knjig, za oder priredila kot glasbeno pravljico. Vsak izmed nastopajočih se nam namreč predstavi s songom, v katerem poetično izpriča svoj značaj. Režiser Emil Aberšek je zgodbo o Sapramiškinem zobku in lešnikih spremenil v igrico, kot si jo lahko z nekaj drobnimi rekviziti umislijo otroci sami. Na pisani sceni Melite Vovkove, ki jo opredeljujeta velikanska doza sadnega soka in domiselni šotor iz mlečnega tetrapaka, se namreč igriva petorica naglo domeni, kaj bo kdo igral, poišče ustrezna oblačila in že se začno tegobe lačne Sapramiške. /.../ Mladež vseh let je z velikim navdušenjem in zanimanjem spremljala Sapramiškin pot do prigrizka in se razveseljevala ob drobnih duhovitostih Makarovičeve, igralcev in režiserja. Ta njihova vnema dokazuje, da jih (predvsem prek malih in velikih ekranov) neupravičeno zastrupljamo z uvoženim blagom, ki po človeški in ustvarjalni potenci običajno ne seže našim mladinskim avtorjem niti do gležnja.

Druga dramska postavitev je iz leta 2000, ko so *Sapramiško* uprizorili v Prešernovem gledališču v Kranju (premiera 2. 9. 2000, režija Katja Pegan). Na spletnem gledališkem portalu najdemo podatke, da je predstava doživela čez sto plovitev v petih sezonah, ogledalo pa si jo je preko 25 tisoč obiskovalcev, v vlogi Sapramiške je nastopila Tanja Dimitrievska, Uroš Smolej pa je bil Regica. Vsi nastopajoči so torej igralci v živalskih kostumih, ki za razliko od lutk ustvarijo veliko situacijskih komičnih prizorov: po odru se lovijo, prerivajo, skrivajo, žabica stopi Sapri na rep ipd., kar izzove veliko smeha zlasti pri najmlajšem občinstvu. Songi so v nekoliko drugačnem aranžmaju kot pri lutkovni uprizoritvi, saj prerastejo v prave male pevske točke in plesne koreografije, na splošno je skozi celotno predstavo velik poudarek na gibu igralcev. Najmlajši so navdušeni tudi nad izhodiščno sceno, Saprinim stanovanjem, v katerem je drevesno deblo s predali, ki se samodejno odpirajo, potem se pojavi Sapra s sesalcem in začne stanovanje pospravljati, vse to pa so tisti elementi, ki jih izvorno besedilo ne vsebuje in so dodani skozi proces gledališke uprizoritve. Pomembno vlogo ima tudi luč, namesto z besedo sprememba svetlobe ob songih in zlasti prihodu strahca, ko nastane v dvorani praktično tema, potencira pričakovanje in napetost ter poudari bleščeče beli netopirski plašč, v katerega je odet strahec. Zaradi igralske prepričljivosti in številnih duhovitosti dobi v predstavi vodilno vlogo Regica, ki ima tudi izvorno izdelano govorno podobo, saj govori z zateglimi, podaljšanimi vokali, in zabaven kostum – kričeče zeleno nabrano krilo. V obeh dramskih postavitvah za razliko od lutkovne predstave ne nastopa teta Grizelda, saj bi bila v predstavi odveč, vse njene funkcije prevzamejo igralci.³

Slušna igra

Če imata tako slikanica kot gledališka uprizoritev vizualno dimenzijo, je za slušno igro⁴ značilna nevizualna komunikacija, ki prepušča ustvarjanje vizualne podobe

³ Da je Sapramiška še vedno izjemno privlačna in tržno uspešna junakinja, dokazuje tudi nova predstava z naslovom *Sapramiška 2, Sapramišja sreča*, ki je nastala po istoimenski slikanici Svetlane Makarovič v okviru Mini teatra pod režiserskim vodstvom Roberta Waltla in bila premierno uprizorjena 28. 1. 2011. Čeprav gre za drugo zgodbo, ki ni predmet naše raziskave, pa naj princip nove postavitve vsaj na kratko predstavim, saj prinaša v realizacijo Sapramiškinih upodobitev nov medij: Sapramiška prvič zaživi s pomočjo animacije. Sapramiška, Regica in Zajec nastopajo kot žive osebe v živalskih kostumih na odru, vsi in vse ostalo (podrta hišica, predmestje, kovač, šoja, veverica ...) pa so projicirani na platno v animirani obliki, prav tako v nekaterih prizorih tudi vse tri osrednje osebe, ki so tako podvojene, s čimer predstava odpira vprašanje razmerja med realnim na odru in virtualnim na platnu. V vlogi Sapramiške je nastopila Vesna Zornik, Regico je odigrala Violeta Tomič. Del songov je na novo prirejen, nekaj pa jih je v celoti novih. Glavna ideja tokratnih dogodivščin tiči v znanem pregovoru, da je vsak sam svoje sreče kovač.

⁴ V prispevku uporabljam termin slušna igra kot nadpomenko za zvočno uprizoritev kakega besedila, predvajanega preko zvočnih medijev, kot so radio, zvočna kasetna, zgoščenka, saj uporabljeni termin poudarja način zaznave, to je poslušanje oziroma slušno zaznavanje, ne pa medija predvajanja, ki se z razvojem tehnologij spreminja. Sorodno razlago najdemo tudi v *Gledališkem terminološkem slovarju* pod geslom radijska igra pod točko dve (Michieli 2007: 160), medtem ko termin radijska igra na prvo mesto postavlja dramska besedila, ki so bila posebej napisana ali prirejena za radijski medij. Pri analizi sem se naslanjala na delo Rosande Sajko *Poetičnost zvoka* (2006), v katerem avtorica predstavi zakonitosti radijske igre, uporablja tudi pojem slušna predstava. Pavisov *Gledališki slovar* (1997: 610) poleg naštetih uporablja še termin radiofonsko gledališče.

domišljiji poslušalca. Za slušno igro je tako značilno sprejemanje sporočil z enim samim čutilom. Zato vsakršno ustvarjanje za slušni medij temelji v spremenjenem pogledu na svet, saj mora avtor zvočnega umetniškega dela vse pojave, ki ga obkrožajo, dojeti skozi slušno doživljanje, prav v tem pa tiči tudi razlog, zakaj se iz literarnih in še posebej iz dramskih besedil največkrat ne posreči oblikovati relevantnih del, ki bi avtonomno zaživela v slušnem prostoru (Sajko 2006: 103). Glavno razliko z gledališčem vidi Rosanda Sajko v tem, da se na odru »novo vpeljana oseba lahko predstavi že s svojo vizualno pojavo, s kostumom, masko, s svojim gibanjem in mimiko. Na radiu oseba, ki ne spregovori, ne obstaja« (2006: 16). Zato so temeljna izrazna sredstva slušne igre beseda, glasba in zvočni efekti (šumi).

Sapramiška je že po svoji notranji strukturi primerna za slušni medij: prizori se nizajo drug za drugim, tako da je tudi skozi slušni medij zgodbi zlahka slediti; oblikovani so največkrat z dvema ali tremi osebami hkrati in posledično glasovi, kar ohranja jasnost in preglednost zvočnega gradiva. Že v literarnem besedilu je precej natančno izoblikovan način govora vsake od oseb, saj mora beseda v zvočnem mediju sugestivno delovati na poslušalca, plastično ponazoriti oziroma poosebiti nastopajoči lik, otrok si mora ob vsakem glasu ustvariti predstavo o tem, kakšen je ta lik, ki govori tako in tako (Sajko 2006: 48). *Sapramiška* ima v slušni igri visok glas, uporablja veliko medmetov (auu, ojoj, aj, sploh, oh ...), Regica govori počasi, z globokim glasom, Detel poudarja v govoru glas r (trrr, pobrrrusili, korrrrajžo ...), veverica govori odrezavo, strahec pa z globokim, strašljivim glasom, tako da se osebe po načinu govora zelo razlikujejo in so hitro prepoznavne. Hkrati pa osebe v slušni igri s svojim glasom predstavijo notranja doživetja, svoja občutja in čustva, ki jih v *Sapramiški*, kot smo že zapisali, ne manjka. V slušni igri je uporabljena tudi glasba, in sicer songi, ki so nastali za gledališko predstavo, pri čemer nimajo funkcije ponazarjanja okolja ali atmosfere, temveč imamo »zaokrožene glasbene vložke« (Sajko 2006: 50), to so pevsko izvedene pesmice ali songi (izvedeni s petjem in glasbenimi inštrumenti, pri čemer del songov odpoje Svetlana Makarovič, del pa je zborovski), ki predstavijo posamezno osebo, njena čustva in značaj, ter komentirajo dogajanje. Zvočnih efektov ni veliko.

Eno najpomembnejših pravil pri ustvarjanju radijske igre je, da se zvočna slika ne prentrpa s šumi vseh vrst, da ostane pregledna in jasna. Vsak šum, zvok mora nekaj povedati in mora biti dramaturško utemeljen. Uporabimo ga takrat, če bi bilo dejanje brez njega nerazumljivo ali osiromašeno. (Sajko 2006: 59.)

Tako slišimo zvok, ko Saprta ugrizne lešnik, škrtca z zobmi, ko ji Detel popravlja zob ipd.

Sapramiška je bila prvič posneta kot slušna igra leta 1986 na zvočni kaseti (založba Dokumentarna), leta 1998 je ponovno izšla na zvočni kaseti pri založbi Mladinska knjiga, ki je leta 2003 isto verzijo izdala tudi na zgoščenki. Režiser slušne igre je bil Nace Simončič, Svetlana Makarovič pa je podpisana kot avtorica

besedila slušne igre in songov, skladateljica (skupaj z Ladom Jakšo) ter izvajalka songov in tudi kot interpretatorka vlog Sapramiške in Regice ter tete Grizelde, ki ima podobno kot v lutkovni igri vlogo pripovedovalke. Teta Grizelda namreč nastopi na začetku in poslušalce uvede v dogajanje: predstavi situacijo in glavno osebo zgodbe, s čimer se poslušalec hitro znajde sredi dogajanja, v nadaljevanju pa povezuje dogodke, komentira in usmerja dogajanje do epizode z Detlom, potem zgodba poteka do konca le skozi dialog. Močno izpostavljeno vlogo ima strahec, napove ga nekoliko mistična in strašljiva glasba, sam se predstavi tudi s songom, ko pa spozna Saprino nesrečo, postane prijazen.

Leta 2007 je založba Miš izdala zgoščenko z novo verzijo slušne igre o Sapramiški, pod katero se kot režiserka podpisuje Svetlana Makarovič. Slušna igra je seveda podobna prvi verziji z nekaj spremembami, najopaznejša in tudi funkcijsko smiselna je ta, da je slušna igra v celoti dialoška, saj teta Grizelda ne nastopa, v zgodbo pa nas uvede pesmica *Tri spominčice*. Za razliko od lutkovne in dramske uprizoritve ter prve verzije slušne igre zadnja verzija vsebuje vse nastopajoče osebe iz literarnega besedila, saj vključuje tudi epizodi z zajcem in mačko. Razlika je tudi v hitreje izpeljanem koncu, prihod strahca je celo prehitel, saj ga miška napove z enim samim stavkom, škoda pa je, da je strahčev glas preveč podoben zajčevemu.

Čeprav v zadnjih letih slušni medij izgublja tekmo z vizualnimi, Rosanda Sajko navaja prednosti in pomen radijske oziroma slušne igre za otrokov razvoj, saj akt poslušanja spodbuja otroka k aktivnejšemu sodelovanju, ga navaja k večji zbranosti in pazljivosti in mu daje možnost soustvarjanja (2006: 73).

Zaključek

Sapramiška, majhna miška, ki ima značaj in značilnosti otroka, se znajde pred zanj velikanstvo težavo, iz njene perspektive je to veliko gorje ali »grozanska nesreča«. Pravljični svet Svetlane Makarovič ni idealiziran, saj miška kmalu spozna, da so živali tudi nesramne, sebične, sitne, prekanjene in nočejo pomagati ter da je svet pokvarjen in poln gorja. Spozna pa tudi moč prijateljstva, da v nesreči nisi sam in da malo coprnije vedno prav pride.

Značilnosti pravljic Svetlane Makarovič so predvsem humor, upor zoper sleherno poučnost in pravila, hkrati pa prikaz pomena prijateljskega sobivanja in strpnosti ter skrivnosti in 'svobode' poetičnega živalskega ali pravljичnega vilinskega sveta. Lastnosti, ki jih avtorica prikazuje, so nagajivost, radovednost in razposajenost, temeljna vrednota pa spoštovanje (svobode) drugega in drugačnega.« (Saksida 2001: 433.)

Sapramiška je tako v svoji 35-letni zgodovini srečevanja z bralci in gledalci različnih starosti postala najbolj slavna slovenska miš in svojevrsten literarni fenomen. Avtorica s svojim besedilom nagovarja publiko več generacij hkrati, saj se zaveda, da so starši tisti, ki pripeljejo otroke v gledališče in jim berejo slikanice. Glede naslovniške odprtosti besedil je avtorica v pogovoru z Brankom

Hofmanom leta 1974, torej malo pred nastankom *Sapramiške*, izjavila: »Mi, ki smo odrasli, potrebujemo pravljice, da v tesnobi sveta, kjer živimo, laže ohranimo vero v lepo. Mislim, da ne znam pisati samo za otroke; pišem za otroke in odrasle hkrati« (1974: 268–269). Pri tem dodaja, da so otrokom namenjeni situacijska komika, pretiravanje, zunanji učinki, otroci se vživljajo v zgodbo in poistovetijo z junaki, medtem ko so dialogi z niansiranim humorjem namenjeni odraslim. Njene pravljice so kompleksne in sporočilno bogate, marsikje preraščajo tudi v kritiko sodobnega sveta in sveta odraslih.

Kot smo pokazali v prispevku, pri *Sapramiški* težko govorimo o priredbi ali prenosu pravljice iz medija v medij, saj je avtorica zgodbo praktično vsakič na novo ustvarila, in to z izraznimi sredstvi, lastnimi določenemu mediju, čeprav pomensko zgodba ves čas ostaja enaka. Pri tem ji je uspelo ustvariti razumljivo in zanimivo zgodbo za tistega, ki se s *Sapramiško* sreča prvič, a hkrati vsaka medijska upodobitev prinaša toliko novega na izrazni ravni, da je zanimiva tudi za tistega, ki *Sapramiško* že pozna. Uspeh *Sapramiške* v vseh naštetih medijih pa je možen zato, ker je Svetlana Makarovič vsestranska umetnica, ki enakovredno obvlada in v svojih umetniških delih združuje verbalno, vizualno in avditivno.

Viri

A

Makarovič, Svetlana, 1976: *Glavni petelinček*. Ilustr. Marija Lucija Stupica. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Makarovič, Svetlana, 1976: *Sapramiška*. Ilustr. Marija Lucija Stupica. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Makarovič, Svetlana, 1980: *Pravljice iz mačje preje*. Ilustr. Matjaž Schmidt. Ljubljana: Borec.

Makarovič, Svetlana, 1986: *Sapramiška*. Ilustr. Svetlana Makarovič. Brezovica: Dokumentarna.

Makarovič, Svetlana, 1992: *Mačja preja*. Ilustr. Svetlana Makarovič. Ljubljana: Mladika.

Makarovič, Svetlana, 1999: *Sapramiška*. Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Makarovič, Svetlana, 2007: *Sapramiška*. Ilustr. Daša Simčič. Ljubljana: Miš.

Makarovič, Svetlana, 2008: *Svetlanine pravljice*. Ilustr. Alenka Sottler. Ljubljana: Miš.

B

Makarovič, Svetlana (b. l.): *Sapramiška*. Tipkopis.

Makarovič, Svetlana, 1986: *Sapramiška*. Ljubljana: Lutkovno gledališče Ljubljana. (Ogled 21. 10. 2010.)

Makarovič, Svetlana, 2000: *Sapramiška*. Prešernovo gledališče Kranj. Videogradivo.

Makarovič, Svetlana, 2011: *Sapramiška 2, Sapramišja sreča*. Ljubljana: Mini teater. (Ogled 29. 1. 2011.)

C

Makarovič, Svetlana, 1986: *Sapramiška*. Brezovica: Dokumentarna. Zvočna kaset.

Makarovič, Svetlana, 1998, 2003: *Sapramiška*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Zvočna kaset/zgoščenka.

Makarovič, Svetlana, 2007: *Sapramiška*. Ljubljana: Miš. Zgoščenka.

Literatura

Blažič, Milena, 2009: Sodobna klasika – Svetlana Makarovič. *Svet Svetlana*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica. 23–45.

Haramija, Dragica, 2009: *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih slovenskih mladinskih pisateljev*. Maribor: Mariborska knjižnica, revija *Otrok in knjiga*: Pedagoška fakulteta. 12–60.

Hofman, Branko, 1978: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 263–271.

Ilc, Andrej, 1997: Svetlana Makarovič. *Otrok in knjiga* 44. 133–141.

Jamnik, Tilka, in Lavrenčič Vrabec, Darja, 2008: Svetlanina pravljica ustvarjalna preja. *Svetlanine pravljice*. Ljubljana: Miš. 381–406.

Knap, Majda, 1979: Odlomek iz članka *Druga inačica Mikelnove komedije, Dve za otroke*, *Komunist*. <<http://www.sng-ng.si/repertoar/premiere/2005071920402688/>>. (Dostop 20. 1. 2011.)

Kobe, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Nikolajeva, Maria, 2003: Verbalno in vizualno. Slikanica kot medij. *Otrok in knjiga* 58. 5–25.

Pavis, Patrice, 1997: *Gledališki slovar*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL, 124).

Sajko, Rosanda, 2006: *Poetičnost zvoka: ustvarjalne možnosti radijske igre za otroke*. Maribor: Mariborska knjižnica, *Otrok in knjiga*.

Saksida, Igor, 2001: Mladinska književnost. Jože Pogačnik idr.: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 405–468.

Sapramiška. *Gledališki list* 2006/07. Ljubljana: Lutkovno gledališče Ljubljana.

Sapramiška. Prešernovo gledališče Kranj. <<http://www.repertoar.sigledal.org/predstava/1457>>. (Dostop 20. 1. 2011.)

Sapramiška. SNG Nova Gorica. <<http://www.repertoar.sigledal.org/predstava/8630>>. (Dostop 20. 1. 2011.)

Smasek, Uroš, 2005: Tisoča ponovitev Sapramiške. *Večer* 18. 5. 2005. 14.

Sušec Michieli, Barbara (idr.), 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.